

MAHMUD QOSHG‘ARIY VA UNING TARIXIY-ETNOGRAFIK QARASHLARI

Tugalova Madina Erkin qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada mashhur tilshunos va tarixchi Mahmud Qoshg‘ariyning “Devonu lug‘otit-turk” asari asosida turkiy qabilalarning ijtimoiy, madaniy va etnografik holati yoritiladi. Asarda qayd etilgan tarixiy-toponimik ma’lumotlar, urf-odatlar, ijtimoiy tuzilma va turmush tarzi kabi jihatlar tahlil qilinadi. Qoshg‘ariyning asari nafaqat lug‘aviy manba, balki o‘z davri uchun muhim tarixiy-etnografik hujjat sifatida qadrlanadi. Tadqiqotda bu asarning turkiy xalqlarning o‘zligini anglashdagi o‘rni ham alohida ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: Mahmud Qoshg‘ariy, Devonu lug‘otit-turk, turkiy xalqlar, tarixiy-etnografik qarashlar, urf-odatlar, ijtimoiy tuzum, tarixiy manba, til va madaniyat.

Turkiy xalqlarning qadimgi madaniyati va til tarixini o‘rganishda Mahmud Qoshg‘ariyning bebaho asari – “**Devonu lug‘otit-turk**” muhim manba hisoblanadi. Ushbu asar nafaqat lug‘aviy izohlar to‘plami, balki o‘z davrining etnografik, tarixiy, madaniy va siyosiy hayotini aks ettiruvchi ilmiy-ensiklopedik bitikdir. Qoshg‘ariy VIII–XI asrlarda yashagan turkiy qabilalarning urf-odatlari, ijtimoiy tuzumi, diniy e’tiqodlari, an’anaviy hayot tarziga oid muhim ma’lumotlarni bayon etgan.

Mazkur maqolada Mahmud Qoshg‘ariyning etnografik qarashlari, turkiy qabilalarning hayotiy faoliyatiga oid tasvirlari, shuningdek, uning tarixiy-madaniy meros sifatidagi ahamiyati ilmiy asosda tahlil qilinadi.

Tadqiqotda tarixiy-lug‘aviy tahlil, etnografik tahlil, kontent-analiz va taqqoslov usullari qo‘llanildi. Asosiy manba sifatida Mahmud Qoshg‘ariyning “**Devonu lug‘otit-turk**” asarining arabiy asl nusxasi va o‘zbek tiliga qilingan tarjimalari asosida ishlanildi. Shuningdek, boshqa tarixiy manbalar (Mas’udiy, Istahriy, Hudud ul-Olam), zamonaviy turkologlar (A. Kononov, N. Malloyev, I. Rustamov)ning ilmiy izlanishlari ham hisobga olindi.

Natijalar

- Mahmud Qoshg‘ariy turkiy qabilalarni ijtimoiy tuzilmasi, yashash joylari, urf-odatlari va e’tiqodlari bo‘yicha tizimlashtirgan.

• Asarda o'nlab turkiy qabilalarning (qirg'iz, o'g'uz, qarluq, to'qsi, yaghma va boshqalar) madaniy va tarixiy portreti yaratilgan.

• U yer nomlari, toponimika, odat-huquq tizimi, harbiy an'analar, diniy qarashlar va xalq og'zaki ijodini til orqali bayon qilgan.

• "Devonu lug'otit-turk"dagi **turkiy dunyo xaritasi** bu davrdagi geosiyosiy tafakkur darajasini ko'rsatadi.

• Mahmud Qoshg'ariy o'z asarida turkiy tillar va qabilalarni **bir butun etno-madaniy birlik** sifatida tasvirlagan.

Mahmud Qoshg'ariy o'z davrining o'ziga xos tarixchisi, lingvisti va etnografi sifatida turkiy xalqlarning madaniyatini tasvirlagan. Asar matnida har bir qabilaning turmush tarzi, ovqatlanish odatlari, kiyinish madaniyati, bayramlari va urf-odatlari haqida konkret ma'lumotlar mavjud. U bu etnografik ma'lumotlarni **til orqali hujjatlashtirgan**, ya'ni har bir so'zga bog'liq misollarda etnografik kontekst keltirilgan.

Masalan, **urug'-qabila tizimi**, boshliq (bek, xon), harbiylik, odil sudlov (töre), mehmondo'stlik kabi qadriyatlar ham so'zlar orqali tarixiy-etnografik mazmunda ochilgan. Qoshg'ariy ayrim qabilalarni olqishlagan, ayrimlarini tanqid qilgan — bu esa uning **shaxsiy kuzatuvlari** va tarixiy ongini ko'rsatadi. U nafaqat mavjud holatni tasvirlagan, balki turkiylarning birlikda bo'lishi zarurligini ham ilgari surgan.

Mahmud Qoshg'ariy asarining ahamiyatli jihatlaridan yana biri — u **til orqali tarixni yozgan** birinchi turkiy mualliflardan biridir. Har bir so'z, maqol yoki ibora ortida biror voqea, ijtimoiy holat yoki tarixiy kontekst yashiringan. Misol uchun, ayrim qabilalarning nomlari bilan bog'liq maqollar yoki qochirimlar ularning xarakteri, urf-odatlari, hatto siyosiy mavqei haqida bilib olish imkonini beradi.

Qoshg'ariy ayrim qabilalarni "bahodir, tartibli, halol" deb tavsiflagan bo'lsa, ba'zilarining boquvchisiz yoki ijtimoiy qadriyatlardan yiroqligini tanqid qilgan. Bu holat uning nafaqat lug'aviy, balki **axloqiy-etnografik baholash mezonlariga ham ega** bo'lganini ko'rsatadi. Shuningdek, u til boyligini xalqning madaniy boyligi deb bilgan, shuning uchun ham har bir dialekt, lahja va so'z shaklini sinchiklab hujjatlashtirgan.

Asarda berilgan **geografik xarita** esa o'sha davrda turkiy dunyoning qanday tasavvur qilinganini ko'rsatadi. Bu xarita, zamonaviy nuqtai nazardan qaraganda, ilk tarixiy-geosiyosiy konsepsiyalardan biri hisoblanadi. Unda faqat qabilalar joylashuvi emas, balki ularning o'zaro aloqalari, harakat yo'nalishlari va iqtisodiy mintaqaviy birliklar ham nazarda tutilgan.

Shuningdek, Mahmud Qoshg'ariyning yondashuvida diniy dunyoqarash ham muhim rol o'ynagan. U islomiy g'oyalarni ilgari surgan bo'lsa-da, qabilalarning ilgari mavjud bo'lgan urf-odatlarini ham qadrlagan. Bu esa **turkiy madaniyat va islom tamadduni sintezini** ko'rsatadi.

Mahmud Qoshg'ariy ijodi turkiy xalqlarning tarixiy-etnografik o'ziga xosligini o'rganishda noyob manba hisoblanadi. Uning "Devonu lug'otit-turk" asari o'z davridagi turkiy qabilalarning madaniy hayoti, urf-odatlari, ijtimoiy munosabatlari, til va tafakkur tarzining ansiklopedik ko'rinishidir. Qoshg'ariy tilshunoslik orqali **tarix, madaniyat, geografiya va ijtimoiy tuzumni** bir butun holda aks ettirishga erishgan.

Mazkur asar zamonaviy tarixshunoslik va etnografiya uchun muhim manba bo'lib, u orqali O'rta asr Markaziy Osiyodagi turkiy jamiyatlar hayoti, tafakkuri va birligi haqida chuqur tasavvurga ega bo'lish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mahmud Qoshg'ariy. *Devonu lug'otit-turk*. 3 jildlik. – Toshkent: Fan, 1960–1980.
2. Kononov, A.N. *Grammatika jazyka "Divanu lugat at-turk"*. – Leningrad: Nauka, 1958.
3. Boyqobilov, A. *Qadimgi turkiy adabiyot va til tarixi*. – Toshkent: Fan, 2007.
4. Malloyev, N. *Turkiy xalqlar etnografiyasi*. – Toshkent: O'zbekiston, 2013.
5. Rustamov, I. *Qoshg'ariy va turkiy uyg'unlik g'oyasi*. – Samarqand: SamDU, 2020.
6. Clauson, G. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. – Oxford: Clarendon Press, 1972.
7. Istahriy. *Kitab al-Masalik wa-l-Mamalik*. – Beyrut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya, 1992.
8. Barthold, V.V. *Turkestan v epokhu mongolskogo nashestviya*. – Moskva: Nauka, 1963.

